

Кудрявцева О. Д.,

Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича

СЕМАНТИЧНА СПОЛУЧУВАНІСТЬ ПРИЙМЕННИКІВ У ТРЬОХ ФУНКЦІОНАЛЬНИХ СТИЛЯХ СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

У статті мова йдеться про проблему семантичної сполучуваності прийменників з іменниками на рівні груп і підкласів на базі текстів художнього, публіцистичного і наукового стилів з залученням статистичних методів дослідження.

Ключові слова: лексико-семантичний підклас іменників, логіко-семантична група прийменників, частота вживання, інтенсивність сполучуваності, критерій χ^2 -квадрат

В статье речь идет о проблеме семантической сочетаемости предлогов с существительными на уровне групп и подклассов в текстах художественного, публицистического и научного стилей с использованием статистических методов исследования.

Ключевые слова: лексико-семантический подкласс существительных, логико-семантическая группа предлогов, частота употребления, интенсивность сочетаемости, критерий χ^2 -квадрат.

The given article is the investigation of the Combinability of prepositions with nouns on the level of semantic groups and subclasses in the works of belles-lettres, publicistik, scientific styles of Modern German

Key words: lexico-semantic subclass of nouns, logico-semantic group of prepositions, frequency of use, intensity of ties, χ^2 criterion.

Дослідження семантичної сполучуваності, під якою розуміється здатність одних підкласів або груп слів поєднуватися в тексті з іншими, належить до актуальних тем сучасного мовознавства. Це пояснюється насамперед тим, що інформація передається певними конструкціями, реченнями, а це, у свою чергу, зумовлює необхідність отримання даних про вживання семантичних груп/ підкласів у висловлюванні. Особливо актуальним стає дослідження синтагматичних зв'язків службових частин мови, до яких належить прийменник. Опис семантики прийменників на синтагматичному рівні ставить їх залежність від семантики суміжних слів, тому мета нашого дослідження – встановити і проаналізувати сполучуваність прийменників з іменниками у моделі “підклас + підклас”. Враховуючи функціональні особливості прийменників, ми притримуємось тези І.Р. Вихованця про те, що “прийменник, як аналітична синтаксична форма, поєднує в собі власне семантичні функції, коли вказує на відношення між предметами і явищами позамовної дійсності (семантико-синтаксичний аспект), і службово-конструктивні функції, коли формує компоненти речення або словосполучення та стає показником синтаксичних зв'язків у реченні та словосполученні (формально-синтаксичний аспект)” [1, с. 30].

Незважаючи на наявність великої кількості досліджень, присвячених прийменникам, немає праці, у якій було б проведено комплексне дослідження синтагматичних властивостей прийменників німецької мови з широким використанням результатів статистичного аналізу в мові та мовленні. Необхідним стає вирішення таких завдань: 1) поділ прийменників і іменників на семантичні групи; 2) фіксація та складання вихідних таблиць з даними про частоту спільного вживання семантичних груп прийменників з семантичними групами іменників; отримання кількісних даних щодо частоти та інтенсивності сполучуваності досліджуваних груп; 3) укладання багатопільних таблиць для подальшої статистичної обробки; 4) статистичний аналіз цих таблиць за допомогою критерія χ^2 -квадрат з метою виявлення статистично значущих зв'язків; 5) встановлення за допомогою коефіцієнта взаємної спряженості міри зв'язку між одиницями; 6) обробка й інтерпретація отриманих даних.

Об'єктом дослідження є семантична сполучуваність груп прийменників з іменниками, матеріалом слугують вибірки з художньої прози сучасної німецької мови [1-3], публіцистики [4-7] та наукових текстів [8-11]. Загальною кількістю досліджуваних сполучень прийменників з іменниками складає 15138 сполук при величині вибірки 895582 слововживання. Корпус прийменників був отриманий методом суцільної вибірки зі словника Duden [4] і склав 149 лексичних одиниць. Всі прийменники вибірки були поділені на основі логіко-семантичних критеріїв на 18 груп (далі – ЛСГ), які беруть до уваги як конкретні (просторові, часові і ін.), так і абстрактні (модальні, причинно-наслідкові) відношення, а також адекватно відображають у випадку полісемії всі наявні у прийменника лексико-семантичні варіанти. Отож, було виокремлено наступні ЛСГ прийменників: просторова, темпоральна, модальна, способу дії, фінальна, каузальна, кондиціональна, консекутивна, концесивна, копулятивна, адверзативна, дистрибутивна, субститутивна, агентивна, партитивна, відповідності, рестриктивна, реціпієтивна [2, с. 218], найбільшою за обсягом з яких є група просторових прийменників (65 ЛО), а найменшою – консекутивних (3 ЛО). До уваги брались всі реалізовані у мовленні значення прийменників, тому один і той самий варіант міг належати до різних рубрик класифікації. Наприклад, прийменник *in* входить до груп прийменників, що виражають локальність, темпоральні, фінальні, модальні відношення, а також способу дії.

Усі іменники вибірки було скласифіковано у 30 лексико-семантичні підкласи [2, с. 180], базуючись на принципах класифікації іменників В.В. Левицького [3, с. 211].

Найбільш вживаним в усіх трьох стилях є підклас просторових прийменників – 2668 випадків у художній прозі (далі – ХС), 2018 прикладів у публіцистиці (далі – ПС) та 1493 випадки в текстах наукового стилю (далі – НС). Другим за частотою вживання в ХС і ПС є підклас модальних прийменників (відповідно 921 та 688 прикладів), далі йде підклас темпоральних прийменників (527 та 625 випадків). Таке кількісне переважання просторових, модальних та темпоральних прийменників зумовлено в першу чергу концентрацією як авторів художніх творів, так і журналістів на місці дії, подіях / вчинках головних героїв та часі дії. Можна також припустити, що підвищені

частоти вживаності залежать від обсягу підкласу, оскільки просторові, модальні та темпоральні прийменники є найбільшими групами за обсягом (відповідно 65, 25 та 35 одиниць). У НС другим за частотою вживання є підклас прийменників способу дії (881), далі йде підклас каузальних прийменників (786). Кількісне переважання каузальних прийменників та прийменників способу дії зумовлено в першу чергу підвищеною увагою авторів наукових праць до описів методик досліджень та причиново-наслідкових зв'язків.

Найменшими за частотою вживання в художній прозі є підкласи дистрибутивних прийменників (10 випадків), субститутивних (12) та консекутивних і рестриктивних прийменників (по 14 вживань); у публіцистиці – концевних прийменників (12 прикладів), адверзативних (27) та дистрибутивних (38) прийменників; у НС – субститутивних прийменників (19 випадків), концевних (22) та партитивних прийменників (33 випадки). Ці ЛСГ є також досить малими за обсягом, що може впливати на частоту вживання їх прийменників.

Перевіримо, чи залежить частота вживання прийменників певного підкласу від обсягу цього підкласу. Результати кореляційного аналізу між обсягом і частотою вживання прийменників різних підкласів у ХС $r=0,932$, у публіцистиці $r=0,964$, у НС $r=0,928$, що при $df=16$ і $P=0,05$ значно вище критичного коефіцієнта 0,47. Це свідчить про те, що між обсягом і частотою вживання прийменників різних підкласів у трьох функціональних стилях існує значна пряма залежність, тобто чим більший обсяг підкласу, тим більша його частота вживання.

Дані про інтенсивність зв'язку між ЛСГ прийменників і різними ЛСП іменників були отримані за допомогою критерію "хі-квадрат" та коефіцієнта взаємної спряженості Чупрова [3, с. 67]. Сума хі-квадрат вказує на наявність або відсутність зв'язку, а коефіцієнт К вказує на силу цього зв'язку. В ХС 16 ЛСГ прийменників із 18 існуючих виявили зв'язки з ЛСП іменників, в яких емпіричні частоти вищі за теоретично очікувані величини; для ПС та НС такий показник складає 17 із 18. Розглянемо ці ЛСГ прийменників та їх зв'язки детальніше.

Найбільші значення критерію χ^2 та коефіцієнта К у всіх трьох стилях зафіксовані для зв'язку темпоральних прийменників із ЛСП іменників на позначення часу, напр.: *Meine Phantasie hat seit jener Zeit einen reichen Nährboden* [2, с. 34]; *Ab 1996 Kinokarriere mit "Nach fünf im Urwald"* [5, с. 87]; *Die Industrieproduktion war erstmals seit längerer Zeit wieder aufwärts gerichtet* [8, с. 425]. Темпоральні прийменники служать у таких сполученнях для конкретизації часових відрізків, а саме визначення тривалості чи почерговості дій, передування однієї дії іншій, а також вказують на темпоральний проміжок, частково заповнений реалією, про яку йде мова, періодичність змін тощо.

Найбільшу кількість стандартних зв'язків виявлено у ХС та ПС у просторових прийменників (у ХС – 13 із 30 можливих, у ПС – 12), а в НС – у копулятивних прийменників (9 із 30). До сильних зв'язків ЛСГ просторових прийменників у ХС належать їх сполучення з ЛСП іменників на позначення будівель, до зв'язків середнього ступеня інтенсивності – з ЛСП іменників на позначення просторових об'єктів, дороги, форми, власних назв країн, природи, матерії та простору, штучних речей. До слабких зв'язків відносяться сполучення ЛСГ просторових прийменників із ЛСП іменників, що позначають природні речі, мову, державу, флору, фауну (детальніше див. додаток Ф, пункт Ф.1). У ПС до сильних зв'язків ЛСГ просторових прийменників відносяться їх сполучення з ЛСП іменників на позначення власних назв країн і місцевостей, будівель, мови. До зв'язків середнього ступеня інтенсивності належать сполучення ЛСГ просторових прийменників із ЛСП іменників на позначення держави та символів. До слабких зв'язків відносяться сполучення ЛСГ просторових прийменників із ЛСП іменників, що позначають форму, просторові об'єкти, дії, дорогу, матерію та простір, терміни, механізми. З іншими ЛСП іменників просторові прийменники або взагалі не сполучаються, або не виявляють статистично значущих зв'язків. Вибірка показує, що набір ЛСП іменників, з якими сполучаються ЛСГ прийменників у ПС, дещо відрізняється від відповідного набору в ХС, що пояснюється денотативною активністю іменників певних ЛСП.

Як і у двох інших стилях, у науковому зафіксовано зв'язки різного ступеня інтенсивності з шістьма ЛСП іменників на позначення будівель, просторових об'єктів, держави, власних назв країн та місцевостей, матерії та простору, форми і мови. Найбільшу кількість стандартних зв'язків у НС – 9 з 30 – виявлено у копулятивних прийменників, причому це зв'язки середнього (з іменниками на позначення дороги) чи слабого ступеня інтенсивності (ЛСП іменників "соціальний статус людини", "природні речі", "держава", "штучні речі", "природа", "атрибути людини", "міра" і "механізми"). Ці прийменники вживаються для поєднання в наукових текстах різних предметів, явищ, подій, показу їх взаємозв'язку або взаємодію: *Reparatur inklusive aller Unkosten, Europa einschließlich England* тощо.

На відміну від НС, стандартні зв'язки копулятивних прийменників у художній прозі зафіксовано лише з двома ЛСП іменників – на позначення людей та соціального статусу людини, оскільки в текстах ХС автора й читача цікавлять перш за все стосунки між діючими особами. У ПС для копулятивних прийменників зафіксовано три зв'язки середньої інтенсивності: з іменниками-атрибутами людини, позначеннями людей і штучних речей, механізмів, психіки, дороги, міри. Як ми бачимо, склад ЛСП іменників, з якими сполучаються копулятивні прийменники, дещо відрізняється від двох інших стилів, що зумовлено потребами публіцистики.

Наступна група прийменників, яка виявила стандартні зв'язки з ЛСП іменників у всіх трьох стилях, – це прийменники способу дії. У ХС вони володіють сильними статистично значущими зв'язками з підкласом іменників, що позначають атрибути людини; середньої сили – з іменниками на позначення механізмів та штучних речей. Слабкі стандартні зв'язки зафіксовано з іменниками, що позначають природні речі та стан живих чи неживих об'єктів. У ПС зафіксовано середню та слабку кореляцію з іменниками на позначення мови та процесів, природи, механізмів, штучних речей, дії. НС вирізняється стандартно значущими зв'язками цієї ЛСГ прийменників з іменниками на позначення природних речей, штучних речей, механізмів, будівель, термінів, дій, процесів і міри.

Велику кількість стандартних зв'язків виявлено у всіх трьох функціональних стилях для модальних прийменників. У ХС спостерігаються сильні зв'язки між модальними прийменниками та іменниками на позначення абстракцій, характеристик живих і неживих об'єктів. Середню та слабку інтенсивність сполучуваності показують

зв'язки модальних прийменників з іменниками, що позначають дії, процеси, стан живих і неживих об'єктів, психіку, харчі й напої, атрибути людини, міру. У ПС виявлено вісім стандартних зв'язків, а саме: сильні зв'язки між модальними прийменниками та іменниками на позначення абстракцій і характеристик живих і неживих об'єктів; середні – з іменниками, що позначають стан живих і неживих об'єктів, міру, модальність і процеси; слабкі – з іменниками на позначення атрибутів людини і природних речей. У НС зафіксовано п'ять значущих зв'язків з іменниками на позначення форми, характеристики живих і неживих об'єктів, стану живих і неживих об'єктів, модальності та атрибутів людини.

Фінальні прийменники мають у ХС 5 стандартних зв'язків середнього та низького ступеня інтенсивності з п'ятьма ЛСП іменників: на позначення людей, держави, процесів, дії, просторових об'єктів. У ПС ці прийменники мають 6 стандартних зв'язків середньої та малої інтенсивності з ЛСП іменників на позначення процесів, атрибутів людини, мистецтва, абстракцій, людей, живих і неживих об'єктів. У НС виявлено 4 стандартні зв'язки між фінальними прийменниками та ЛСП іменників на позначення термінів, дій, процесів і характеристик живих і неживих об'єктів. Як бачимо, фінальні прийменники, які визначають мету дії, процесу чи стану, мають у всіх трьох стилях зв'язки різного ступеня інтенсивності лише з ЛСП іменників на позначення процесів. У ХС та ПС спільними є зв'язки з іменниками на позначення людей, у ХС та НС – з ЛСП іменників “дії”, у публіцистичному та науковому – з ЛСП “характеристики живих і неживих об'єктів”.

Каузальні прийменники виявили зв'язки різного ступеня інтенсивності з сімома різними ЛСП іменників: на позначення психіки, характеристик живих та неживих об'єктів, процесів, модальності, дії, стану живих і неживих об'єктів, абстракції. У ПС виявлено стандартні зв'язки цих прийменників із шістьма ЛСП іменників (психіка, дія, характеристики живих та неживих об'єктів, процеси, матерія та простір, модальність). У НС відмічено зв'язки різного ступеня інтенсивності з сімома різними ЛСП іменників: середньої сили – з іменниками на позначення процесів, психіки та модальності; слабкі зв'язки – з іменниками ЛСП “абстракції”, “дії”, “міра”, “матерія та простір”. Спільними для всіх трьох стилів є зв'язки каузальних прийменників з іменниками на позначення психіки, процесів, модальності, дій для встановлення ланцюжка: породжуюча подія – породжена подія, попередня подія – наступна подія, реальна подія – наслідок.

Кондиціональні прийменники мають у художній прозі один зв'язок середньої інтенсивності та два слабких зв'язки з іменниками на позначення психіки, стану живих і неживих об'єктів і природи. У ПС виявлено чотири зв'язки середньої та слабкої інтенсивності з іменниками на позначення держави, матерії та простору, стану живих і неживих об'єктів, психіки. Для НС встановлено середній стандартний зв'язок з іменниками-термінами і чотири слабких зв'язки з іменниками на позначення стану живих і неживих об'єктів, держави, процесів і матерії та простору. Спільними для трьох стилів є зв'язки кондиціональних прийменників з іменниками на позначення стану живих і неживих об'єктів, які передають стан, в якому певні процеси або явища виникають, існують і розвиваються.

Консекутивні прийменники, які встановлюють наслідок певної дії, процесу, стану внаслідок змін у матеріальному світі або у свідомості носіїв мови, мають у всіх трьох стилях стандартні зв'язки з іменниками на позначення міри і характеристик живих і неживих об'єктів. У публіцистиці встановлено додатково зв'язки консекутивних прийменників із ЛСП “терміни” і “процеси”.

Для концесивних прийменників, які зосереджують нашу увагу на обставині, незважаючи на яку або всупереч якій відбувається дія чи процес, зафіксовано стандартні зв'язки з ЛСП іменників лише в ХС та НС. Спільним є сполучення концесивних прийменників з іменниками на позначення природи. Крім цього, у ХС виявлено статистично значущий зв'язок з іменниками на позначення абстракцій, а в науковому – з іменниками-термінами.

Для адверзагивних прийменників, які слугують виокремленню однієї якоїсь ознаки з низки інших предметів чи явищ, у трьох досліджуваних стилях зафіксовано зв'язки різного ступеня інтенсивності з іменниками на позначення соціального статусу людини. У ХС виявлено також стандартні зв'язки з іменниками на позначення людей, у публіцистиці – держави, а в НС – мови.

Статистично значущі зв'язки дистрибутивних прийменників зафіксовано лише в ПС та НС. Спільним для обох стилів є зв'язок з іменниками на позначення держави. У публіцистиці виявлено також два слабкі зв'язки з іменниками на позначення людей і соціального статусу людей, а в науковому – міри.

Субститутивні прийменники мають стандартні зв'язки лише в публіцистичних текстах. У сполученні з іменниками на позначення держави, людей та мови субститутивні прийменники вказують на можливе заміщення одного предмета (явища, процесу, дії) іншим.

Спільними для всіх трьох функціональних стилів є зв'язки прийменників ЛСГ агенса з іменниками на позначення соціального статусу людини. Партитивні прийменники, які вказують на відношення “частина – ціле”, мають у художній прозі два слабких зв'язки з іменниками на позначення людей та атрибутів людини, у публіцистиці – зв'язок середньої інтенсивності з іменниками ЛСГ “просторові об'єкти” і три слабких зв'язки з іменниками на позначення людей, соціального статусу людини, атрибутів людини.

Для прийменників відповідності в ХС зафіксовано зв'язок середнього ступеня інтенсивності з іменниками на позначення людей і слабкий зв'язок з іменниками ЛСП “мова”. У публіцистиці виявлено зв'язки середнього ступеня інтенсивності з іменниками на позначення соціального статусу людей та людей і два слабких зв'язки з іменниками ЛСП “держава” і “стан живих і неживих об'єктів”. Найбільшу кількість статистично значущих зв'язків – сім – відмічено в НС з іменниками ЛСП “власні назви країн та місцевостей”, “люди”, “механізми”, “символи”, “держава”, “стан живих і неживих об'єктів” і “матерія та простір”.

Для рестриктивних прийменників, які уточнюють або обмежують певну ознаку предмета, процесу, дії, встановлено у трьох стилях статистично значущий зв'язок з іменниками на позначення людини. У ПС та НС виявлено додатково слабкі зв'язки з іменниками ЛСГ “держава”. Прийменники реципієнта мають у трьох функціональних

стилях стандартні зв'язки різного ступеня інтенсивності з іменниками на позначення людей та соціального статусу людини, які виконують роль адресата дії. У НС додатково зафіксовано зв'язок з іменниками на позначення фауни, які в певних умовах (наприклад у лабораторних експериментах) теж можуть бути адресатом дії.

Як показує аналіз статистичних підрахунків сполучуваності, особливість зафіксованих стандартних зв'язків прийменників з іменниками в ХС, ПС та НС полягає в тому, що вони вказують на однорідні структурні елементи мови, які своєю взаємодією забезпечують її функціонування для потреб певного стилю або (ширше) комунікативної ситуації. Сполучення слів на рівні великих семантичних підкласів складає каркас мовного оформлення тексту в певному функціональному стилі. Вирахувані відхилення емпіричних частот сполучень від теоретично очікуваних величин свідчать про те, що встановлені зв'язки не є випадковими. Семантичні зв'язки з високою інтенсивністю становлять ознаковий набір характеристик кожного функціонального стилю. Ними виявилися для ХС сполучення ЛСГ прийменників і ЛСП іменників за наступними ознаками: 1) "темпоральні" + "часу", 2) "просторові" + "будівлі", 3) "способу дії" + "атрибути людини", 4) "модальні" + "абстракції", "характеристики живих та неживих об'єктів", 5) "каузальні" + "психіка", 6) "консекутивні" + "міра", 7) "копулятивні" + "люди", "соціальний статус людини", 8) "агенса" + "люди", 9) "реципієнта" + "люди".

Для ПС ознаковий набір складатиметься зі сполучення ЛСГ прийменників та ЛСП іменників з такими значеннями: 1) "темпоральні" + "часу", 2) "просторові" + "власні назв країн і місцевостей", "будівлі", мова", 3) "модальні" + "абстракції", "характеристики живих і неживих об'єктів", 4) "каузальні" + "психіка", 5) "агенса" + "люди", "соціальний статус людини", 6) "реципієнта" + "люди".

Ознаковим набором НС будуть сполучення ЛСГ прийменників і ЛСП іменників за такими ознаками: 1) "темпоральні" + "часу", 2) "модальні" + "форма", "характеристики живих і неживих об'єктів", 3) "агенса" + "соціальний статус людини", 4) "відповідності" + "власні назви країн та місцевостей", 5) "реципієнта" + "соціальний статус людини", "фауна".

Отож, вказані комбінації ознак визначають на семантичному рівні варіанти сполучень мовних елементів як складові та змінні частини системного зв'язку в мові.

Література:

1. Вихованець І. Р. Прийменникова система української мови. / Вихованець І. Р. – К. : Наукова думка, 1980. – 286 с.
2. Кудрявцева О. Д. Принципи таксономізації прийменників (на матеріалі сучасної німецької мови) / Кудрявцева О. Д. // Наукові записки. Серія "Філологічна". – Вип. 9. – Острого: 2008. – С. 216-224.
3. Левицкий В. В. Семасиология. / Левицкий В. В. – Винница : Нова книга, 2006. – 512 с.
4. Duden. Deutsches Universalwörterbuch. – 3. Aufl. – Mannheim : Dudenverlag, 1996. – 1816 S.

Першоджерела:

1. Brückner Ch. Frühling in Tessin. – Frankfurt am Main/Berlin/Wien : Verlag Uhlstein, 1983. – 160 S.
2. Händler E.-W. Kongreß. – München : DTV, 1998. – 346 S.
3. Seidel G. Die Abergers. – Reinbeck bei Hamburg : Rowohlt Taschenbuch Verlag, 1997. – 207 S.
4. Der Spiegel. – № 46, 11 листопада 2011 р. – 244 с.
5. Die Zeit. Wochenzeitung für Politik, Wirtschaft, Wissen und Kultur. – № 50. – 5 грудня 2011 р. – 88 с.
6. Larbolette O. / Laufen T. Peptid- und Proteinchips in Forschung und Entwicklung. // BIOforum. Forschung und Entwicklung. – № 9, September 2011. – S. 562-563.
7. Massinger J. Anforderungen an die ordnungsgemäße Mängelrüge. // LAW. Die Zeitschrift für Jurisprudenz. – 2010. – № 3. – S. 148-159.
8. Abeck D., Strom K., Schnopp Ch. Pyodermien. Ein interdisziplinäres Problem. // Deutsches Ärzteblatt. – Nov. 2011. – Heft 45. – S. 2338-2344.
9. Glaab M. Brüchige Fundamente. Eine Zwischenbilanz rot-grüner Außenpolitik. // Internationale Politik. – Sept. 2010. – Heft 2/11, Jg. 58. – S. 11-22.
10. Hillmert S., Jacob M. Bildungsprozesse zwischen Diskontinuität und Karriere: das Phänomen der Mehrfachausbildungen. // Zeitschrift für Soziologie. – August 2010. – Heft 4, Jg. 32. – S. 54-62.
11. Schimtko J. Tendenzen der Wirtschaftsentwicklung 2010/2011. // DIW Zeitschrift für Wirtschaft. – Juli 2011. – № 27-28. – S. 421-427.